

Dabas vērtību un pakalpojumu ilgtspējīga izmantošana

Mērķis

Būt ES līderei dabas kapitāla saglabāšanā, palielināšanā un ilgtspējīgā izmantošanā.

Tendences un izaicinājumi: ilgtspējīgi dabas pakalpojumi

- (1) Dabas kapitālu veido ekosistēmu (jūra, mežs, agro u.c.) elementu kopums, kas rada un uztur cilvēces eksistencei nepieciešamus dabas resursus un ekosistēmu pakalpojumus. Dabas resursi iedalās neatjaunojamos¹ un atjaunojamos². Ekosistēmu pakalpojumos ietilpst pārtikas apgāde, ūdens, gaisa un klimata regulēšana, augsnes auglības saglabāšana, barības vielu aprīte, dabas sniegtās estētiskās un kultūras vērtības u.tml.. Dabas kapitāls nodrošina ne tikai cilvēku apgādi ar pārtiku, mājokli, tīru ūdeni un gaisu, bet ir arī būtisks drošības, kultūras, veselības un cilvēku brīvības priekšnosacījums. Šajā gadījumā ir runa gan par kritisko, gan konstanto un tirgojamo dabas kapitālu. Samazinoties šiem dabas kapitāliem, samazinās arī cilvēku izdzīvošanai un dzīves kvalitātei būtisko resursu un pakalpojumu pieejamība. Savukārt dabas kapitāls ne vienmēr ir aizstājams ar citām kapitāla formām, un tā samazināšanās var būt neatgriezeniska.
- (2) Pasaules dabas kapitāls sarūk arvien straujāk.³ Kopš 20. gadsimta 50. gadiem Eiropā strauji samazinās augsnes auglīgums. Izzušana draud 42% zīdītāju, 43% putnu, 45% tauriņu, 30% abinieku, 45% rāpuļu un 52% saldūdens zivju sugām. Vairums nozīmīgāko jūras zivju krājumu nesasniedz bioloģiski drošu līmeni, bet aptuveni 800 augu sugām Eiropā draud izzušana.⁴ Bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu pakalpojumu samazināšanos izraisa izmaiņas biotopos, ko pamatā izsauc zemes izmantojuma maiņa, invazīvo sugu izplatīšanās, vides piesārņojums un klimata izmaiņas. Arī pašreizējie neilgtspējīgie patēriņa un ražošanas modeļi veicina dabas resursu noplicināšanu un apdraud ekosistēmu sniegtos pakalpojumus.
- (3) ES ietvaros Latviju var uzskatīt par dabas kapitāla lielvalsti. Latvijas apdzīvojuma blīvums ir salīdzinoši mazs, tāpēc Latvija ir viena no “zaļākajām” un vismazāk urbanizētajām ES teritorijām.⁵ Latvijas lielākās dabas bagātības ir gan meži, augsne, zemes dzīles un ūdens, gan flora un fauna. Pašlaik Latvijas meži absorbē vairāk CO₂ nekā Latvijā tiek radīts.

¹ Dabas resursi, kuru krājumus nav iespējams atjaunot un to patēriņš ir neatgriezenisks (piem., izrakteņi).

² Resursi, kam raksturīga spēja atjaunoties relatīvi īsā laika periodā. Lai to izmantošana būtu ilgtspējīga, to patēriņam un ieguvei ir jāatrodas ekosistēmu reproduktīvās ietilpības ietvaros.

³ Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and human well-being biodiversity synthesis*.

Pieejams: <http://www.millenniumassessment.org>

⁴ Eiropas Komisija (2006) Komisijas paziņojums, kā apturēt bioloģiskās daudzveidības samazināšanos līdz 2010. gadam un turpmāk. Ilgtspējīgi ekosistēmu pakalpojumi cilvēka labklājībai. COM (2006).

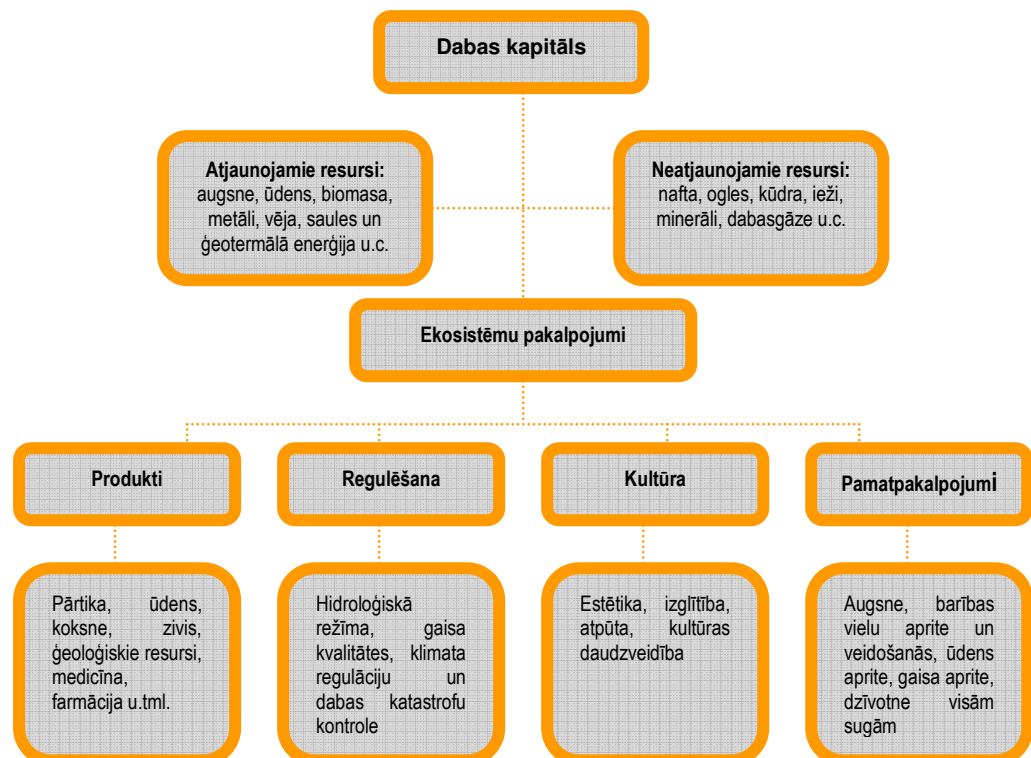
⁵ European Environment Agency (2005) Land take (CSI 014) – Assessment published Nov 2005.

http://themes.eea.europa.eu/IMS/ISpecs/ISpecification20041007131735/IAssessment1116504972257/view_content

Latvija ir arī viena no ES līderēm biomasas izmantošanas un bioloģiskās daudzveidības ziņā. Putnu apdzīvotības un daudzveidības dinamikas indekss liecina par labu ekosistēmu stāvokli Latvijā.⁶ Vairāku Eiropā un pat pasaulē apdraudēto sugu Latvijas populācija veido būtisku daļu no globālās populācijas, piemēram, mazais ērglis un grieze.

- (4) Taču ir vērojamas arī negatīvas tendences: pieaug transporta radītais gaisa piesārņojums, sadzīves atkritumu apjomi un fosilās enerģijas izmantošanas intensitāte, kā arī būtiski samazinās Latvijā ligzdojošo mazo ērgļu skaits.
- (5) Tuvāko 20-30 gadu laikā cilvēce var sasniegt bīstamu robežu, kuru pārkāpjot, ekosistēmas ir grūti vai pat neiespējami atjaunot. Šajā dabas daudzveidības samazināšanās kontekstā Latvijai pieder bagātības, kādu nav citiem. Pasaulē dabas ekosistēmu pakalpojuma vērtība ir mērāma desmitos triljonu ASV dolāru (2004. gadā – 42 triljoni ASV dolāru). Daļa no šīs vērtības atrodas Latvijas teritorijā, veidojot nozīmīgu kapitālu nākotnei. Šīs vērtības uzturēšana, vairošana un komercializēšana var kļūt par svarīgu Latvijas konkurētspējas resursu un būtisku iedzīvotāju labklājības un dzīves kvalitātes daļu, jo Eiropā un citur pasaulē daba pamazām kļūst par pieprasītu retumu. Izmantojot pieejamo dabas kapitālu, Latvijai jākļūst par ES līderi ilgtspējīgu dabas pakalpojumu sniegšanā.

Dabas kapitāls - resursi un pakalpojumi

⁶ Eurostat (2005). *Common Bird Index*.

Prioritārie ilgtermiņa rīcības virzieni

Dabas kapitāla pārvaldība

- (6) Līdzšinējie tirgus mehānismi, politikas un atbalsta programmas nav bijušas efektīvas dabas kapitāla saglabāšanā un atjaunošanā. Lai situāciju mainītu, ir jāievieš dabas kapitāla pārvaldības pieeja ekosistēmu preču un pakalpojumu vērtības, dabas un antropogēnu radīto risku un zaudējumu identificēšanai un novērtēšanai. Šī pieeja paredz piesārņojuma un atkritumu plūsmu samazināšanu, ilgtspējīgu dabas resursu apsaimniekošanu un ekosistēmu pakalpojumu attīstību. Tā apvieno vides un ekonomikas aksiomas, ļaujot kombinēt dabas kapitāla pārvaldību ar ekonomisku lēmumu pieņemšanas un attīstības praksēm.
- (7) Lai efektīvi pārvaldītu dabas kapitālu, nepieciešams noteikt kritisko dabas kapitālu, kura samazināšanās nav pieļaujama, un dabas kapitāla saglabāšanas un atjaunošanas mērķus un indikatorus. Tāpēc jāveic visaptveroša Latvijas dabas kapitāla trūkumu analīze (*gap analysis*), kas salīdzinātu esošo stāvokli ar tā atskaites jeb etalona līmeni. Šādas analīzes rezultātā varētu izvirzīt ilgtermiņa prasības attiecībā uz resursu ilgtspējīgu apsaimniekošanu, dažādiem biotopiem un tiem nepieciešamajām platībām, izvērtējot, kurām ekosistēmām ir vajadzīga aizsardzība, kurām – aktīva apsaimniekošana, bet kuras prasa dzīvotņu restaurāciju.
- (8) Izstrādātā ekosistēmu trūkumu analīze un nacionālā dabas kapitāla aprēķini jāņem par pamatu dabas kapitāla attīstības programmas izstrādē. Šai programmai ir jānovērš ar dabas kapitāla attīstību saistītos riskus un draudus: zemes izmantojuma maiņa, invazīvo sugu izplatīšanās, vides piesārņojums un klimata izmaiņas, kā arī neilgtspējīgie patēriņa un ražošanas modeļi. Šai programmai ir arī jāparedz, ka dabas kapitāla attīstības mērķi, principi un uzdevumi ir saskaņoti un integrēti ar citu nozaru politikām, t.sk. ārpolitiku.

Tirgus instrumentu izveide

- (9) Pasaules pieredze rāda, ka tikai ar valsts pūliņiem vien nav iespējams novērst pieaugošo apdraudējumu dabai un tās sniegtajiem ekosistēmu pakalpojumiem. Papildus ir jārada tirgus dabas daudzveidību saglabājošām aktivitātēm. Valsts institūcijām ir jāievieš tirgus instrumenti, kas radītu ekosistēmu pakalpojumu un produktu tirgu un veicinātu tautsaimniecības ekoeftivitātes⁷ celšanos. Šie instrumenti ļautu attīstīt arī dažādus jaunus pakalpojumus, kas veicinātu uzņēmēju un zemes īpašnieku iesaisti dabas daudzveidības atjaunošanā, piesaistot privāto finansējumu dabas kapitāla saglabāšanai un atjaunošanai.

Dabas aktīvu kapitalizēšana

- (10) Pasaulē pieaug pieprasījums pēc ekoloģiski sertificētiem un veselīgiem produktiem. Tīra un dabiska vide kļūst arvien būtiskāka pilnvērtīgas dzīves kvalitātes uzturēšanai. Ņemot vērā Latvijas salīdzinoši lielo dabas kapitālu ES valstu vidū, jāveido aktīva uzņēmējdarbības atbalsta politika dabas aktīvu kapitalizēšanai. Ilgtspējīga dabas kapitāla izmantošana var sekmēt Latvijas kā „zaļās” valsts tēla veidošanos. Tā ir iespēja veicināt eksporta un daudzu ekonomikas un jaunrades nozaru attīstību, piemēram, pakalpojumu industrijā – videi draudzīgs tūrisms, atpūta, rekreācija un ārstniecība, veselīgas ēdināšanas pakalpojumi; lauksaimniecībā – bioloģiskā lauksaimniecība un akvakultūra; ražošanā – enerģijas ražošana no AER, dabīgās kosmētikas un medikamentu ražošana, koka izstrādājumu, māju un mēbeļu ražošana; radošajā industrijā – vides filmu un skaņu radīšana; augsto tehnoloģiju

⁷ Ekoeftivitāte tiek izteikta kā dabas resursu patēriņš pret radīto iekšzemes kopprodukta vienību.

nozarēs – dabai draudzīgu tehnoloģiju radīšana. Latvijas dabas kapitāls paver iespēju attīstīt daudzveidīgu un eksportspējīgu „zaļo ekonomiku”.

Ilgspējīga dzīvesveida veicināšana

- (11) Dabas daudzveidības samazināšanos un klimata izmaiņas lielā mērā veicina tieši mājāsaimniecības kā gala patērētāji. Cilvēku ekonomiskā aktivitāte un pārmērīgais patēriņš rada arvien lielāku siltumnīcas efektu izraisītu gāzu ieplūdi atmosfērā un arvien lielāku dabas resursu noplicināšanu. Dabas kapitālam rodas arvien jauni apdraudējumi, tostarp infrastruktūras un apbūves izplešanās un klimata izmaiņu negatīvā ietekme. Lai mazinātu šādus apdraudējumus un saglabātu dabas daudzveidību, jāmobilizē sabiedrība un jāveicina cilvēku līdzdalība ekosistēmu saglabāšanā. Veicinot ilgtspējīgu dzīvesveidu, iespējams radīt dabas kapitālu saudzējošu sabiedrību.

Iespējamie risinājumi

Dabas kapitāla pārvaldība

- (12) *Dabas kapitāla pieeja.* Dabas kapitāla pieeja ir jāintegrē vides, ekonomikas, telpiskās un reģionālās attīstības un zemes politikā. Ekosistēmu produktu un pakalpojumu izvērtējums ir jāizmanto visos politikas analīzes, veidošanas un īstenošanas posmos.
- (13) *Nacionālā dabas kapitāla aprēķināšana.* Lai sabiedrība veiksmīgi saglabātu, palielinātu un ilgtspējīgi izmantotu dabas kapitālu, nepieciešams aprēķināt tā vērtību. Aprēķinot dabas kapitāla vērtību, jāņem vērā pilnās ekonomiskās vērtības koncepcija⁸, kas aplūko gan tiešo un netiešo lietošanas vērtību, gan nelietošanas vērtību. Tādējādi varēs noteikt zaudējumus un ieguvumus, ko nestu izmaiņas dabas kapitālā: resursos un ekosistēmu pakalpojumos. Tas kalpos par atskaites punktu jaunu zināšanu ieguvei par dabas kapitāla vērtības izmaiņām. Nacionālā dabas kapitāla aprēķināšanai jābūt vērstai uz dabas resursu un ekosistēmu pakalpojumu fizisko un monetāro uzskaiti, kā arī monetāro ieguvumu un zaudējumu aprēķināšanu. Aprēķiniem ir jābūt zinātniski pamatotiem, izmantojot jaunākos zinātniskos atklājumus šai jomā.
- (14) *Zaļā budžeta reforma.* Nodokļi, subsīdijas un citi finanšu instrumenti veicina vai ierobežo dažādas ilgtspējīgas ekonomiskās aktivitātes. Daudzu ministriju politika joprojām neveicina ilgtspējīgu attīstību, tāpēc ir jāievieš „zaļā budžeta reforma”, kas paredz nodokļu un subsīdiju sistēmas restrukturizāciju tā, lai ekonomiskie stimuli un instrumenti veicinātu dabas kapitāla saglabāšanu un ilgtspējīgu attīstību, savukārt subsīdijas, kas stimulē neilgtspējīgus patēriņus un ražošanas modeļus, tiktu izskaustas.
- (15) *Dabas saglabāšanas un atjaunošanas plāns.* Valdībai ir jāievieš valstiska līmeņa dabas kapitāla saglabāšanas un atjaunošanas plāns, kas ietvertu arī dabas saglabāšanas un atjaunošanas telpisku plānojumu. Šī plāna ietvaros būtu nepieciešams aprēķināt dabas kapitālu un izveidot dabas kapitāla kartējumu, kā arī dabas saglabāšanas un atjaunošanas mērķa indikatorus. Plāna ietvaros sabiedrībai būtu jāpiedāvā ilgtspējīga politika ekosistēmu produktu un pakalpojumu attīstībai.

Tirgus instrumentu izveide

- (16) *Ekosistēmu pakalpojumu izsole.* Dabas kapitāla saglabāšana prasa efektīvāku veidu, kā sadalīt

⁸ Ar tās palīdzību var novērtēt dabas resursu un pakalpojumu, t.sk. arī to, kas nav izsakāmi naudas formā, ienesīgumu.

subsīdijas zemes īpašniekiem, kuri uztur un saglabā dabas vērtības. Valsts varētu izsolē iepirkt ekosistēmu pakalpojumus no tiem zemes īpašniekiem, kuri ir piedāvājuši piegādāt viskonkurētspējīgākos ekosistēmu uzturēšanas pakalpojumus, t.i., tiktu veikta piedāvāto ekosistēmu pakalpojumu vērtības aprēķināšana iepretim pieprasītajām uzturēšanas izmaksām (piešķirtajām subsīdijām).

- (17) *Nodokļi un nodevas par dabas kapitāla izmantošanu.* Ir jānodrošina principa „piesārņotājs maksā” ievērošanu attiecībā uz uzņēmējiem un zemes īpašniekiem, ja to veiktās aktivitātes samazina dabas kapitāla vērtību. Daļa iekasēto līdzekļu jānovirza dabas atjaunošanas fondā ar mērķi saglabāt un atjaunot dabas kapitālu.
- (18) *Dabas atjaunošanas fonds.* Dabas kapitāla atjaunošanas vajadzībām ir jāpalielina nodokļu aktivitātēm, kuras degradē dabas kapitālu. Šie nodokļi būtu jāpārdēvē par dabas atjaunošanas nodokļiem. Iegūtais finansējums būtu jānovirza iepriekš izveidotam dabas atjaunošanas fondam, kura mērķis būtu atjaunot būtiskākos ekosistēmu pamatprocesus valstij un pašvaldībām piederošās teritorijās.
- (19) *Ekodāvanu programma.* Tā ir stimulu programma, lai mudinātu zemes īpašniekus dāvināt ekoloģiski jutīgus zemes gabalus dabas atjaunošanas fondam. Ekoloģiski jutīgas zemes ir teritorijas vai vietas, kas šobrīd sniedz vai varētu nākotnē sniegt nozīmīgu ieguldījumu Latvijas dabas kapitālā. Šīs programmas ietvaros ziedotāji saņemtu ienākumu nodokļa atlaides, kas būtu proporcionālas ziedotā dabas kapitāla vērtībai.

Dabas aktīvu kapitalizēšana

- (20) *Zaļās ekonomikas investīciju fonds.* Dabas aktīvu straujākai kapitalizēšanai ir nepieciešams stimulēt tās uzņēmējdarbības aktivitātes, kas dabas kapitālu izmanto ilgtspējīgi. Dabas atjaunošanas fonda mērķis būtu radīt lielākas finansējuma saņemšanas iespējas mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kuri attīsta jaunus pakalpojumus, tehnoloģijas un produktus, efektīvi un ilgtspējīgi izmantojot dabas resursus.
- (21) *Zināšanu pārneses un atbalsta tīkli.* Videi draudzīgu uzņēmējdarbību veicina plaši zināšanu pārneses un atbalsta tīkli. To izveide stiprinātu dabas aktīvu kapitalizāciju, jo palielinātos uzņēmēju piekļuves iespējas jaunākajām zināšanām, uzņēmējdarbības praksēm un tehnoloģijām, kā arī paplašinātu videi draudzīgas uzņēmējdarbības eksporta spējas.
- (22) *Inovāciju programma.* Šai programmai būtu jāveicina inovāciju (pakalpojumu un produktu) un jaunu ideju rašanās un izplatīšanās dabas aktīvu kapitalizējošās uzņēmējdarbības vidē. Programmā būtu jāiesaista pēc iespējas vairāk uzņēmumu no iespējami dažādām nozarēm, kas gūst vai var gūt ekonomisko labumu no dabas aktīvu kapitalizēšanas. Programmai būtu jāstiprina „zaļās ekonomikas” attīstība un ilgtspējīga dabas kapitāla izmantošana.
- (23) *Dabas kapitāla digitalizācijas programma.* Programmas ietvaros sadarbībā ar radošajām industrijām ir jārada digitālas platformas, kurās tiek iemūžinātas dabas vērtības digitālajā vidē, vienlaikus attīstot dabas resursu vietražus. Platformām ir jābūt atvērtām. Attīstot jau pastāvošos un īstenojot jaunus dabas kapitāla digitalizācijas projektus, ir jāstimulē lietotāja radītas inovācijas un dabas digitalizācijas pakalpojumi. Šī programma veicinātu Latvijas kā ar dabas vērtībām bagātas, ekoloģiski tīras un „zaļas” valsts tēlu, kļūstot par Latvijas zīmola neatņemamu sastāvdaļu.

Ilgtspējīga dzīvesveida veicināšana

- (24) *Pārmaiņas rosinošas vides izglītības programmas.* Vides izglītība var kļūt par būtisku ilgtspējīga dzīvesveida veicinātāju, izglītojot skolēnus un viņu vecākus par nepieciešamību un iespējām

mainīt viņu ikdienas praksi, kā arī veicināt līdzdalību ilgtspējīga dzīvesveida aktivitātēs. Stratēģiski svarīgi ir izveidot vides izglītības programmas, kur skolēnu teorētiskās zināšanas tiek papildinātas ar praktiskām aktivitātēm vietējās vides sakopšanā un dabas kapitāla atjaunošanā.

- (25) *Ekoloģiskās pēdas konti.* Ilgtspējīga dzīvesveida izplatīšanai var ieviest mājsaimniecību „ekoloģisko pēdu kontus”. Šādi konti veicinātu mājsaimniecību informētību par to, kā mājsaimniecību individuālais patēriņš ietekmē planētas dabas kapitālu. Var attīstīt un veidot jaunas interneta vietnes, kur cilvēki apmainās ar idejām, kā samazināt mājsaimniecību „ekoloģisko pēdu”, vienlaikus nemazinot to dzīves kvalitāti. Šādu kontu izveide apvienojumā ar atvērtām ideju apmaiņas vietnēm varētu būt efektīvs līdzeklis, kā palielināt iedzīvotāju līdzdalību dabas kapitāla saglabāšanā un sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā.
- (26) *Ilgtspējīgu produktu sertificēšana.* Ilgtspējīgu patēriņu var veicināt, attīstot un pilnveidojot produktu sertificēšanas sistēmu, sniedzot informāciju pircējam par to, kāda ir produkta un tā ražošanas ietekme uz dabas kapitālu. Šāda sistēma palielina iedzīvotāju iespējas ikdienā līdzdarboties ilgtspējīgas prakses veicināšanā.
- (27) *Sabiedriskā labuma statusa datubāze.* Tā paredz attīstīt esošās un izveidot jaunas visiem iedzīvotājiem pieejamas datubāzes ar informāciju par sabiedrībai piederošām dabas vērtībām, piemēram, mežiem, piekrasti, upēm un ezeriem u.tml. Šādas datubāzes līdztekus sabiedriskā labuma statusa piemērošanai veicinātu izpratni par dabu kā kopīgu ilgtspējīgas attīstības resursu. Sabiedrībai piederošās dabas vērtības būtu jāsaista ar transporta tīkliem un atpūtas infrastruktūru, veidojot integrētu pakalpojumu ķēdi.